

УДК 81'366.2

Н. М. Дяченко,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

dyachenkonatali@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6131-077X

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ У ПОЕЗІЇ М. НИКОНЧУКА

У статті представлено матеріал про семантичне навантаження й стилістичні функції особових займенників у поезії М. Никончука. З'ясовано, що найвиразніше у творах представлено займенники Я – авторське Я, Я ліричного героя, "приховане" Я, "чуже" (фемінне) Я; ТИ – ТИ адресата, любовне ТИ, ТИ ліричного героя, узагальнювальне ТИ, об'єктне та суб'єктне ТИ; ВИ – шанобливе ВИ, любовне ВИ, узагальнене нейтральне ВИ та зневажливе ВИ. Основними стилістичними функціями цих займенників є семантична й граматична когезія тексту, створення різноманітних стилістичних значень (інтимізуючого, підсилювального, оцінювального, значення приховування особи тощо).

Ключові слова: особові займенники, семантика, дейктичність, стилістична функція.

Постановка проблеми. Специфіка поезії як різновиду художнього мовлення полягає в найбільшому з-поміж інших мовленнєвих реалізацій мовних одиниць рівні конденсації й повноті представлення їхніх семантичних трансформацій. Через невеликий обсяг поетичних текстів у разі збільшується смислова місткість їхніх структурних компонентів, які, зберігаючи співвіднесеність із загальномовною системою, набувають у тканині твору нових конотацій.

Кожен елемент поетичного твору має певне естетичне навантаження, зокрема й займенники, дослідження котрих викликає особливе зацікавлення, оскільки вони "в повсякденній мовленнєвій практиці – другорядний лексичний розряд, не наділений ні самостійним значенням, ні жодним стилістичним забарвленням" [1: 399]. Саме в текстах вони вповні реалізують свій семантико-стилістичний потенціал. Показово, що з-поміж займенників найбагатшим розрядом, з огляду на розмаїття представлення семантичних та експресивних відтінків, можливість реалізації авторських інтенцій у стилістичній площині є особові займенники.

Аналіз останніх досліджень із теми. Матеріалом для аналізу специфіки функціонування займенників стали вірші М. Никончука, який більш відомий загалом як учений-діалектолог, засновник Поліської діалектологічної школи. Однак і його поетична спадщина не залишилася поза увагою дослідників (докладніше див.: [2; 3; 4; 5; 6]). І хоча це "твори різного рівня версифікації, як вдалі щодо форми, так інколи – і не зовсім. Та найціннішим струменем у них є спраглисть слова, рух у його глибини – осягнення слова, що зримо проступають у багатьох поезіях" [7: 55]. Вірші М. Никончука – важлива частина його спадку, бо це оповідь про його духовні шукання, особисті переживання, його світобачення й світовідчуття; часто це крик душі проти несправедливості в будь-яких її проявах, уболівання за долю країни й рідного краю; це його шлях до себе. Для усіх зацікавлених – це благодатний ґрунт для різнобічного вивчення ідіостилю митця, а ця скромна розвідка – також і данина пам'яті Вчителю.

Мета статті – схарактеризувати семантико-стилістичне навантаження особових займенників у поезії М. Никончука.

Виклад основного матеріалу. Я – це "головний" займенник ліричної поезії, адже він утілює ліричного героя, авторське "я". Цей займенник яскраво ретранслює дейктичність, безіменність суб'єкта – прикметну рису свого морфологічного класу і водночас одну з кардинальних особливостей лірики, зумовлену самою природою цього жанру.

"Я" в Никончуковій поезії багатогранне. Як справжній філолог, він надзвичайно ретельно добирав мовні засоби, котрі допомагають донести авторський задум до читача. Найчастіше у віршах представлено особистісне, авторське Я, яке маніфестує самого Миколу Васильовича: *Мене минула рання плаха, Судилось війни пережити, Я був, як всі, дитям, напевно, плавав, Але цю слабкість пам'ять не держить. Струнке дівча співа на сцені, Нежданий сум, пекуча мить, Мені здається, Боже, це по мені Мій попередній, перший дзвін дзвенить* ("Біжить ріка, в тумані тане"). Ці пророчі для автора рядки змушують задуматися про плинність усього сущого, відтворюють внутрішні переживання автора, а використані займенники посилюють загальний мінорний настрій, увиразнюють алюзію (*по мені Мій попередній, перший дзвін дзвенить*).

Широко представлено у віршах і Я ліричного героя. "...Слово, ритмізований чи римований словоряд для М. В. Никончука мали особливий смисл. Він чувся затишно у ритмі слова, у незвичному поєднанні, переплетенні слів, що відкривало інше – внутрішньослівну змістову наповненість. Тому з роками вправимування викрешували спалахи поетичних образів, увиразнювали незвичні грані слова" [7: 38]. З-поміж численних прикладів використання ліричного Я розглянемо поезію "Дай помию твої ніжки": *Принесу я*

понаряди, Золоту копистку, Дай скопаю твої гряди, Насаджу любистку. Ой зірву я при народі Писану травинку, І на твоєму городі Насаджу барвінку. Розчешу твої кучері, Чаром зачарую, Дай я тебе по вечері Сім раз поцілую. Подолаю гори пішки, Річку – з переходу, Дай помію твої ніжки І поп'ю ту воду...

Ця поезія вражає легкістю, мелодійністю, магією кохання, вона вишукано проста, спеціально, а може, й ні, стилізована під фольклор (тут наявні алюзії з українськими народними піснями й фразеологізмами).

Митець, безперечно, має право на особистий простір, тому далеко не в усіх випадках можна достеменно розмежувати, чи це Я – референт самого автора, чи ліричного героя, тому виділяємо "приховане" Я. Його поява зумовлена ситуаціями, коли прагнення вилити душу в поетичних рядках, сповідальність вступає в конфлікт із небажанням, щоб сторонні перетинали заборонену межу. Зважаючи на автобіографічність значної частини творів, можемо констатувати, що інколи поет ніби ховається за ліричним героєм, і, описуючи свої інтимні переживання, він спеціально змінює деякі факти, аби відвести від себе читацьку "підозру" (наприклад, "Хобі", "Сімейний альбом").

Завжди викликають зацікавлення випадки використання "чужого" Я, особливо коли в поезії за ним криється особа протилежної авторові статі. У М. В. Никончука є низка таких віршів: "Суперниці", "Пісні Білігіс", "Приймачка", "Чоловік", "Нічна розмова з сином", "Світ", "Гріх", "Вперше", "Скарга матері", "Грушка" та ін. Цей прийом (використання "чужого" (фемінного) Я) значно посилює емоційність сприймання творів, викристалізовує авторське бажання співпереживати героям своїх творів.

Одним із найбільш показових у цьому сенсі є вірш "Суперниці". Це своєрідна сповідь жінки, котра закохалася в одруженого чоловіка, і розповідає про свою історію жінці-адресату (читачеві). Тут займенники є наріжним елементом, адже допомагають утілити авторський задум. Займенник Я вкладається в жіночі уста, забезпечуючи правдивість, сповідальність оповіді. На взаємодії цього Я з іншими займенниками ґрунтується прийом антитези: Я – ВІН (*Я безоглядна? Він мій ненаглядний*), Я – ВОНА (*Вона вже налюбила – Хай і мені щось трохи припаде*), Я – ВОНИ (*У них донька, у них синок доладний – А я його дітей усиновлю!*). Антитезу демонструє й пара Я – ІНША (*проти мене встала інша жінка*). Цей прийом автор активно використовує і в багатьох інших творах: Я – ТИ: *Ти – як шедевр, та я – приватник дрібний...* ("Півонія"). *У тебе очі круглі і красиві, Неначебо озера із небес... А я пропащий, я плавець позаний, Я зразу тону в їхній глибині* ("Персидський мотив").

У поезії М. Никончука трапляються й субститути займенника Я. Зокрема, його заступає займенник третьої особи однини ВІН: *Не полишай ти мрійника у прозі – Він не жилиць без ритму і краси* ("Дар"); також замість Я використано також сполучення "моя особа" ("Плебей").

Своє особливе семантичне навантаження має й займенник ТИ. Він виконує одну з ключових функцій – апелятивну – й у такий спосіб привертає увагу читача. За значимістю в побудові поетичного тексту він близький до займенника Я. Прикметна риса займенників – дейктичність – уможливує практично необмеженість вибору об'єкта номінації, чим пояснюється багатство й строкатість семантичної структури цього класу слів. У віршах М. Никончука ТИ має такі значення: 1) ТИ адресата, зокрема й у звертанні до Господа ("Прохання", "Молитва"), богині Лади ("Запрошення на весілля") та інші адресати; 2) любовне ТИ: *У місті все нагадує про тебе, Пронизує фаланги, наче струм, Правдивий свідок – це високе небо, Що осіняє мій глибокий сум* ("Асоціації"); *Коли ж у серці сумнів постає, Прислухайся розумно до совіту: Ти хочеш звідати, як ти є, – Торкнись устами весняного цвіту* ("Цвіт вишні"); 3) ТИ ліричного героя "Сторона"; 4) узагальнювальне ТИ – часто у віршах, написаних на злободенну тематику за ТИ приховуються різні соціальні верстви населення, наприклад, ветерани ("Хід переможених і переможців"). У вірші "Пенсія" ТИ – це кожен простий трудівник: *А ти ідеши з базару, неначе очманілий, Твоя сумлінна праця зневажена в ці дні, Забудь рожжеве сало і хліб, як сонце, білий – Вони, трударю щирій, не по твоїй ціні*; 5) об'єктне ТИ – камені смарагд, яшма, хризоліт, рубін, незгаркамінь ("Незгаркамінь"), поліетиленовий мішок в однойменному вірші як уособлення технічного прогресу і моральної деградації та інші об'єкти; 6) суб'єктне ТИ (у зверненні самого себе): *Я сам собі даю такий наказ: Ти чоловік, візьми себе у руки* ("Муки").

Займенники третьої особи однини вказують на особу чи предмет, про які йдеться. ВІН співвідносний із іменниками чоловічого роду: в аналізованій поезії це – Бог: *Він видить, який же я щирій, Хвилини, секунди лічу, Птахи відлітають у вирій, А я – за тобою лечу...* ("Політ"), кочівник (так метафорично названо суперника у вірші "Оазис"), внук ("Китайські вишеньки", "Сьогодні Лесик не піде гуляти", "Вина") та ін.

ВОНА – це насамперед жінка ("Її величність жінка"), кохана ("Цвіт папороті"), любов "Перспектива", поліська земля ("Поліська Палестина"), листоноша ("Листоноша"), реклама ("Реклама"), зоря ("Слід") та ін. Зафіксовано й діалектну форму знахідного відмінка цього займенника – *ню*: *Ніхто за ню не заступився*.

У "Незгаркамені" – імперія СРСР "Милостиня", "Афган" вишенька "Китайські вишеньки"

ВОНО: *серце: В малому серці голуба планета. Воно чутливе, як тонкий радар...; дитя: Чим воно винне, янголятко, За що йому згубили душу?* ("Пограбування").

Займенник МИ в поезії М. Никончука використано із семантикою: узагальнене МИ: *Ми знаємо, які достатки в жінки, Що підняла дітей без чоловіка* ("Іній", "Мальви", "Поховання", "Дніпровські моря", "Перспектива", "Милостиня", "Зорі" та інші), люди на протигагу рослинному й тваринному світу ("Сауна"), чоловік і жінка ("Купайло", "Жовтень", "Ласка", "Ридання", "Покинь мене", "Вперше"), чоловіки, на відміну від жінок ("Мальви", "Вдячність"), ми з донькою ("Приймачка"), діти ("Поліська мадонна"), військові "Рідна армія" та ін.

Займенник ВИ використано в чотирьох значеннях: шанобливе ВИ, любовне ВИ, узагальнене нейтральне ВИ та зневажливе ВИ.

Шанобливе ВИ репрезентоване: традиційним поліським увічливим звертанням до матері: *То чого Ви хвилюєтесь, мамо? Може, діти у гості не йдуть? Хоча є й мамочко ТИ: Що зупинило машину над бездною, Хто клав бордюр на крутій стрімнині? Заприсягаюсь водою небесною – Ти й з того світу прияєш мені* ("Над прірвою"); для називання батьків – мами й тата ("Запрошення на весілля").

Досить багато в Никончуковій поезії й любовного ВИ на позначення коханої жінки: *У Вас, кохана, дуже гарне личко...; Вашого імені я храм собі построю, У вашу честь молитву сотворю; І те, що Ви привітно посміхнулись, Не пропаде у космосі безслідно* ("Слід"). Навіть за відсутності цього займенника звертання *Дорога моя Беатріче* поєднується з дієслівними формами другої особи множини: *поцілуйте, підніміть, дайте* та ін. ("Веснянковий точок").

Узагальнене нейтральне ВИ: *Ви сумніви, ви елегійні сестри, Ви гнетесь, мов стебла ковчиги...*

Зневажливе ВИ у вірші "Поховання афганця" використовується по-різному: у звертанні до матері загиблого, де попри контекст автор все ж зберігає написання з великої літери: – *Прекратіть базар! Ви здесь не хазяйка, Ви здесь пригласионна, А хазяїн здесь – воєнний комісар!* А у зверненні до керівництва країни – вже з малої, що в сукупності з антитезою ВИ – НАШИМИ значно посилює емоційність вірша: *Що ви там забули, що ви там шукали І за що платили нашими дітьми?*

Займенник ВОНИ виступає із семантикою: чоловік і жінка: *Єдиний шлях – і втіха, і забава, Його квітками брат-сестри прикрасим, І скажуть люди: ось є дід і баба, Вони завжди обоє ходять разом* ("Разом"); чоловіки, на відміну від жінок ("Приймачка"), жінки ("Поліська мадонна", "Материнське безсмертя"), матері ("Материнське безсмертя"), зорі ("Зорі"), керівництво держави ("Сфінкси"), гості ("Запрошення на весілля"), євреї ("Єврейське кладовище"), внуки ("Ліки"), діти перебудови ("Пропало літо"), очі, губи, цілунки ("Уста") та ін.

Висновки. Семантична невизначеність займенників у мові дозволяє розглядати їх як клас, що має надзвичайно потужні можливості до ситуативної мінливості в мовленні, зокрема в художньому тексті, а отже, викликає значний інтерес дослідників з огляду на аналіз авторської семасіологічної інтерпретації цих слів та їхнє стилістичне використання. У поезії М. Никончука з-поміж особових займенників найоб'ємніше представлені займенники Я – авторське Я, Я ліричного героя, "приховане" Я, "чуже" (фемінне) Я; ТИ – ТИ адресата, любовне ТИ, ТИ ліричного героя, узагальнювальне ТИ, об'єктне та суб'єктне ТИ; ВИ – шанобливе ВИ, любовне ВИ, узагальнене нейтральне ВИ та зневажливе ВИ.

З погляду стилістики аналізовані займенники виконують у віршах низку функцій: насамперед заміщення інших слів, аби уникнути повторів, урізноманітнити текст; створення цілої палітри стилістичних значень (інтимізуючого, підсилювального, оцінювального, значення приховування особи тощо). Крім того, займенники – засіб семантичної й граматичної когезії тексту; на протиставленні особових займенників традиційно будується антитеза.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі семантико-стилістичних особливостей використання займенників інших розрядів у поезії М. Никончука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи / О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1988. – 151 с.
2. Гримашевич Г. Поліський світ у поетичній творчості Миколи Никончука / Г. Гримашевич // Волинь – Житомирщина. – 2010. – № 22 (1). – С. 339–348.
3. Дяченко Н. Мовні засоби створення образу жінки в поезії М. В. Никончука / Н. Дяченко // Волинь – Житомирщина. – 2013. – № 24. – С. 243–249.
4. Халін В. Поліся та полісизми в поезії М. В. Никончука / В. Халін // Волинь – Житомирщина. – 2010. – № 22 (1). – С. 369–373.
5. Халін В. Творчість М. В. Никончука в аспекті літературно-краєзнавчих досліджень / В. Халін // Волинь – Житомирщина. – 2013. – № 24. – С. 267–272.
6. Ольховик Т. Діалектна лексика в поезії М. В. Никончука // Велике лядо : [збірник наукових статей, присвячений 60-річчю доктора філологічних наук, професора Миколи Васильовича Никончука]. – Житомир, 1997. – С. 144–149.
7. Професор Микола Васильович Никончук : Матеріали до бібліографії вчених / Упор., автор вступної статті Гриценко Павло Юхимович. – К., 2007. – 80 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Seliverstova O. N. Mestoimeniia v yazyike i rechi [The Pronouns in Language and Speech] / O. N. Seliverstova. – M. : Nauka, 1988. – 151 s.
2. Hrymashevych H. Polis'kyi svit u poetychnii tvorchoosti Mykoly Nykonchuka [Polisky's World in the Poetry of Mykola Nykonchuk] / H. Hrymashevych // Volyn' – Zhytomyrshchyna [Volyn – Zhytomyr]. – 2010. – № 22 (1). – S. 339–348.
3. Diachenko N. Movni zasoby stvorennia obrazu zhinky v poezii M. V. Nykonchuka [Language Means of Creating the Image of Women in M. Nykonchuk's poetry] / N. Diachenko // Volyn' – Zhytomyrshchyna [Volyn – Zhytomyr]. – 2013. – № 24. – S. 243–249.
4. Khalin V. Polissia ta polisyzy v poezii M. V. Nykonchuka [Polissya and Polisyzy in M. Nykonchuk's Poetry] / V. Khalin // Volyn' – Zhytomyrshchyna [Volyn – Zhytomyr]. – 2010. – № 22(1). – S. 369–373.
5. Khalin V. Tvorchist' M. V. Nykonchuka v aspekti literaturno-kraieznavchkykh doslidzhen' [M. Nykonchuk's Creativity in the Aspect of Literary and Local Lore Researches] / V. Khalin // Volyn' – Zhytomyrshchyna [Volyn – Zhytomyr]. – 2013. – № 24. – S. 267–272.
6. Ol'khovyk T. Dialektna leksyka v poezii M. V. Nykonchuka [Dialect's Vocabulary in M. Nykonchuk's Poetry] // Velyke liado : [Zbirnyk naukovykh statey, prysviachenyi 60-richchiiu doktora filolohichnykh nauk, profesora Mykoly Vasyl'ovycha Nykonchuka]. – Zhytomyr, 1997. – S. 144–149.
7. Profesor Mykola Vasyl'ovych Nykonchuk : Materialy do bibliografii vchenykh [Professor M. Nykonchuk : Inputs to Scientists' Bibliography] / Upor., avtor vstupnoi statti Hrytsenko Pavlo Yukhymovych. – K., 2007. – 80 s.

Дьяченко Н. Н. Семантико-стилистическая наполненность личных местоимений в поэзии Н. Никончука.

В статье представлен материал о семантической наполненности и стилистических функциях личных местоимений в поэзии Н. Никончука. Выяснено, что наиболее полно в произведениях представлены местоимения Я – авторское Я, Я лирического героя, "скрытое" Я, "чужое" (феминное) Я; ТЫ – ТЫ адресата, любовное ТЫ, ТЫ – лирического героя, обобщающее ТЫ, объектное и субъектное ТЫ; ВЫ – уважительное ВЫ, любовное ВЫ, обобщенное нейтральное ВЫ и пренебрежительное ВЫ. Основными стилистическими функциями этих местоимений является семантическая и грамматическая когезия текста, создание различных стилистических значений (интимизирующего, усилительного, оценочного, значение сокрытия лица и т.п.).

Ключевые слова: личные местоимения, семантика, дейктичность, стилистическая функция.

Dyachenko N. N. Semantic-Stylistic Content of Personal Pronouns in M. Nykonchuk's Poetry.

The article presents the material about the semantic content and stylistic functions of personal pronouns in M. Nykonchuk's poetry. We used the methods of observation and comparison, descriptive method and its basic techniques – inventory and systematization of language units and involved the modelling methodology of semantic fields. The semantic uncertainty of pronouns in language allows to consider them as a class that has very powerful capabilities to situational variability in speech, including an artistic text, therefore causes considerable interest of researchers because of the author's analysis of semasiological interpretation of these words and their stylistic use. In M. Nykonchuk's poetry from personal pronouns submitted pronouns I – author's I, I lyrical hero, "hidden" I, "foreign" (feminine) I; YOU – YOU addressee, loving YOU, YOU lyrical hero, YOU generalized, objective and subjective YOU, YOU respectful, YOU the neutral, generalized and disrespectful YOU. From the standpoint of stylistic analyzed pronouns in verse perform a number of functions: first substitution other words, to avoid repetitions diversify the text; creating a palette of stylistic meanings (private, amplifier, assessment, the meaning of person's secretion etc.). In addition, the pronouns – a semantic and grammatical cohesion of the text; opposition to personal pronouns traditionally is based on antithesis.

Key words: personal pronouns, semantics, denote, stylistic function.